

Mirko Ramovš
Ples v slovenski ljudski pesmi

Med viri za odkrivanje podobe plesnega izročila v preteklosti so pomembne tudi ljudske pesmi. Avtor na podlagi analize pesemskega gradiva različnih zbirk ugotavlja vsebino in vrsto podatkov ter njihov pomen za zgodovino slovenskega ljudskega plesa.

Folk songs present an importance source of information about the Slovene dancing tradition. Based on the analysis of song material the author ascertains the contents and the type of data and their importance for the history of Slovene folk dances.

Med vsemi pojavi v ljudskem izročilu je ples najbolj težko opisati, saj je opazovalcu, ki plesa ne pozna, pogosto skoraj nemogoče v celoti dojeti njegovo obliko. Gibi se namreč spreminjajo od trenutka do trenutka in tudi če se ponavljajo, niso nikoli enaki in minejo, ko se ples konča. Vsak opazovalec ples vidi po svoje in se lahko tudi opisi za isti ples med seboj nekoliko razlikujejo. Tako se je npr. nekaterim opisovalcem zibajoči korak pri rezijanskem plesu zdel poskočen in so ga tako tudi opisovali (Kocijančič,¹ Ostermann,² Orel³). A tudi v primeru, če ples opisuje nekdo, ki ga je sam plesal in ga obvlada, ni gotovo, če ga bo znal pravilno razčleniti in opisati.

Zato ni nenavadno, da je za slovenski ljudski ples v preteklosti tako malo podatkov in še ti niso zanesljivi. Popotniki⁴ so na svojih potovanjih po slovenskem ozemlju videli ples, a ga v svojih opisih bežno omenjajo in redko bolj podrobno opišejo. Prav pomanjkljivost virov otežuje raziskovanje ljudskega plesa, saj ne vemo, kakšen je bil v preteklosti, kako se je razvijal, kdaj so novi plesi začeli spodrivati prvotne in zakaj so ti sploh izumrli.

---

¹ Š. Kocijančič, O rezijanskem plesu, Slovenski prijatelj, Časopis za šolo in dom, Celovec 1856, str. 88.

² M. Matičetov, Slovenci v delih furlanskega folklorista V. Ostermanna, Razgledi, IV, Trst 1949, str. 564–568.

³ R. Orel, Pokrajinske in folklorne zanimivosti iz Rezije, Primorski dnevnik, 4, 3. 3. 1948, št. 836, str. 3.

⁴ Npr. B. F. Hermann, Reisen durch Österreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tirol, Salzburg und Baiern in Jahre 1780, Wien 1781, str. 100; J. H. G. Schlegel, Reise durch einige Theile vom mittäglichen Deutschland und dem Venetianischen, 1, Erfurt 1798; Dela S. Vraza, 5, Pesme, pabirci, proza i pisma, Zagreb 1877, str. 53–54, 139, 241, 243.

Med viri za odkrivanje podobe plesnega izročila v preteklosti je pomembna tudi ljudska pesem, saj je v njih odsev življenjske resničnosti, katere del je vsekakor ples. Da bi si ustvarili sliko o tem, kaj nam ljudske pesmi pripovedujejo o ljudskem plesu, so bile pregledane naslednje tiskane zbirke (v oklepaju kratice za citiranje): Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, 1–4, 1895–1925 (Š); Slovenske ljudske pesmi, Slovenska Matica, 1–3 (SLP), 1970, 1981, 1992; Slovenske ljudske pesmi Koroške (ur. Zmaga Kumer), 1–4, 1986, 1986, 1992, 1996 (SLP Kor.); Josip Dravec, Glasbena folklorja Prekmurja, 1957 (Dravec, Prkm.); Josip Dravec, Glasbena folklorja Prlekije, 1981 (Dravec, Prlek.); Zmaga Kumer, Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini, 1968 (Kumer, Ribnica); Zmaga Kumer, Pesem slovenske dežele, 1975 (Kumer, Pesem); Pavle Merku, Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji, 1976 (Merku); Milko Matičetov, Rožice iz Rezije, 1972 (Matičetov); Porabska pesmarica (ur. Marko Terseglav in Julijan Strajnar), 1989 (Porabje); Rožana Koštial, Ljudske iz šavrinske Istre, 1996 (Koštial); Dario Marušič, Ljudske pesmi severne Istre, 1992 (Marušič); Marija Rituper, Či bi ges bijla fčelica, 1995 (Rituper); Slavica Cvitanič, Margetensko pevsko izročilo (Cvitanič), Pesmi Goriške, rokopisna zbirka Anne Lucchesi, 1984 (Goriška) in plesna zbirka Mirka Ramovša Plesat me pelji, 1980 (Ramovš). To sicer niso vse objavljene zbirke, vendar vsebujejo bistveno pesemsko gradivo. Seveda moramo biti pri upoštevanju podatkov o plesu previdni, ker so bili nekateri starejši zapisi popravljeni in je mogoče, da so bili posamezni izrazi, ki zadevajo ples, dodani pozneje.

Raziskovalca plesnega izročila zanimata ples kot pojav in človek kot ustvarjalec in izvajalec. Zato je najprej pozoren na plesni repertoar, ugotavlja, kaj se je plesalo ali kaj se pleše, kakšna so imena plesov, nato pa njihovo obliko, zgradbo in način izvedbe. Za raziskavo o človeku kot nosilcu pa je pomembno, kdo pleše, kdaj se pleše in kje, kakšne so okoliščine, v katerih ples ali plesna zabava poteka, kakšne so plesne navade glede prirejanja plesov, vabila na ples, plačila plesa in pravice prvega plesa, kakšen je odnos človeka do plesa nasploh. Etnokoreologija ne more mimo glasbene spremljave in godčevstva, saj bistveno vplivata na razvoj in oblikovanje plesa. Enaka izhodišča kot pri terenskih raziskavah veljajo pri raziskavi drugih virov, med katere sodi tudi ljudska pesem. Pregled gradiva je pokazal, da so najdragocenejši podatki nahajajo v pripovednih pesmih, ki po svojem nastanku segajo še v srednji vek, in seveda v poskočnicah, ki jih na Slovenskem že lahko ugotovimo v 18. stoletju⁵. Poskočnice so prvotno peli ob plesu *štajerišu*, pozneje so se osamosvojile in so jih peli samostojno.

Ljudske pesmi so najprej dragocen vir za ugotavljanje, kako Slovenci pojav ritmičnega gibanja sploh imenujejo. Iz pesmi je razvidno, da je bila na Koroškem, Gorenjskem in v Trenti zanj v rabi beseda *raj*⁶ (*rajati*, *rajovc*, *rajovka*, *ta velčā rajovc*, *rajovčinja*). Na Koroškem je beseda še danes domača in v rabi, medtem ko se na Gorenjskem in v Trenti izgublja:

*Pod eno konjče stavijo,
na raj se mi pripravljajo.* (SLP, 3/1)

Tam mi dva Turka rajata ... (SLP, 3/6)

«Kdo j pa ta velčā rajovc?» (SLP, 25/1)

⁵ V. Vodušek, Alpske poskočne pesmi v Sloveniji, Rad kongresa folklorista Jugoslavije, VI., Bled 1959, Ljubljana 1960, str. 55–78.

⁶ Izposojeno iz srvn *rete*, *reige*-vrsta spomladanskega in poletnega plesa na prostem- (F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, P–S, Ljubljana 1995, str. 145).

Vendar pesemsko gradivo dokazuje, da je za pojav ritmičnega gibanja na Slovenskem najbolj splošna beseda *ples*⁷ (*plesati*, *zaplesati*) z narečnimi različicami (*plešati*, *pl'esati*, *plasati*, *plesarica*), medtem ko se v pesmih dokaj redko pojavlja beseda *tancati*,⁸ morda celo v pejorativnem pomenu, v Reziji pa *dancati*⁹ ali *dančati* in v Beli krajini *igrati* (kolo).

Fantje ples napravljajo,
Miciko prosijo na ples. (SLP, 24/1)

«Stani gori deklica,
kaj b'ova mal zaplesala!» (SLP 26/3)

Da se sveta predga brala,
je ona v krčmici tancala. (SLP, 26/1)

... to dancata ta pu pakle. (SLP, 48/20)

Igraj kolo, igraj kolo,
dvajset ji dva igra! (Š, 5187)

V ljudskih pesmih skoraj ne zasledimo imen plesov, po čemer bi lahko sodili o repertoarju v preteklosti. Izjema sta dve poskočnici, v katerih je omenjen *štajeriš*:

Vindiše, štajriše!
Puabič, koj pridi še:
Dečla je mlada,
ma ljubljenje rada. (Š, 3244)

Hodci, le hodite
štajersče viže:
Moja dōčva je mvada,
ma vse volne hlide. (Š, 3633)

Ob štajerišu se pojavi še ime *vindiše* (Š, 3244), kar bi lahko pomenilo slovenski ples in bi bil to dokaz, da so se Slovenci na Koroškem zavedali tujerodnosti nekaterih plesov. Vendar je beseda *vindiše* lahko tudi verzno mašilo in jo v tem primeru ne moremo upoštevati.

Pri plesu pod lipo po štehanju možje še danes pojejo plesno pesem, katere začetni verz navaja ples *prvi rej*, ki ga plešejo fantje in dekleta:

Bug nan daj t, n dober čas,
ta p̄ərvə rej začelə smo,
ta p̄ərvə rej začelə smo. (SLP Kor., 2, 271/4)

⁷ Beseda je slovanskega izvora, gl. Etimološki slovar slovenskega jezika, str. 54.

⁸ Iz nem. tanzen = plesati.

⁹ Iz it. danzare = plesati.

Prvotno je ime pomenilo vlogo, prvi ples po štehanju, danes pa ime prvi rej združuje ime in zvrst plesa. Podobno se pojavlja ime *kolo* v belokranjskih plesnih pesmih: Igraj kolo, Igraj v kolo, Igraj kolce, Ki za kolo. Z imenom kolo ni mišljen določen ples, pač pa skupinski ples v sklenjenem krogu. V novejši pripovedni pesmi »Ljubosumnež ubije ljubico zaradi plesa z drugim« na plesišču že igrajo *valček* ali *polko*, npr.

*Peljav jo bom na plesišče,
tam, kjer valčke plešejo.* (Kumer, 412)

*»Mi si gremo na plesišče,
kamer polke svirajo.«* (Marušič, 1)

V pesmi »Trpljenje v peklu« pripeljejo godce,

»da bojo nardil en marš al dva« (SLP, 162/36).

Marš je še dandanes v navadi za ples, predvsem starejši pari na njegovo melodijo plešejo cvajšrit, ples z dvokoračnim vrtenjem.

Le redko se v ljudskih pesmih razkriva oblika plesa. Najstarejše pesmi jasno kažejo, da je bil na Slovenskem že v srednjem veku v navadi parni ples. Pripovedna pesem »Kralj Matjaž reši svojo ugrabljeno ženo« vsebuje naslednji verz:

... pod tretjo (lipo) kroglo rajajo. (SLP, 3/1)

To bi lahko pomenilo »okroglo«, kar bi bilo sinonim za parni ples štajeriš, pri katerem so plesalci peli »okrogle pesmi« – poskočnice. Ker navedena varianta ni izvirni zapis, marveč redakcija Valentina Vodnika, je mogoče, da tega verza sprva v pesmi ni bilo in ima pesem pričevalno vrednost šele za konec 18. stoletja, ko je Vodnikova zbirka nastala. »Kroglo« pa lahko pomeni, da sta v paru plesala po krogu. Ko v isti pesmi Kralj Matjaž¹⁰ rešuje ugrabljeno ženo, jo namreč na plesni zabavi pod lipo izbere in odpelje na ples:

*Ročice si podajata,
enkrat jo krog zarajata ...* (SLP, 3/1)

in v drugi varianti:

*Matjaž pa prime Lenčico
za njeno belo rokico,
pela jo pod lipico,
pod lipico pod zalano.* (SLP, 3/3)

Če bi v teh verzih še dvomili o parnem plesu, saj bi Matjaž Lenčico lahko peljal v kolo, pa nam naslednji verzi nazorno prikažejo parni ples:

¹⁰ Pesmi z imenom Kralja Matjaža niso nastale v njegovem času, marveč so vse starejše. Primerjava z vsebinsko enakimi pesmimi drugih narodov je pokazala, da je Kralj Matjaž v teh pesmih izrinil druge starejše junake. (Z. Kumer, Slovenske ljudske pesmi Koroške, 2, op. 1, str. 605).

Ta parva pot se z Lenko obrni ... (SLP, 3/4)

ali

*Še je on malo rajao s njom,
trikrat zasuknu pod ruku ... (SLP, 3/5)*

ali v že mlajši pesmi »Smrt pekove hčere«:

*... zaraja ž njo,
jo zavrti ... (SLP, 189/1)*

in v poskočnici:

*Moj oča ta stari
pa gleda po pari,
ko bi eno dobiv,
de b se ž njo zavrtiv. (Š, 3629)*

Nekdanji parni plesi so bili podobno kot skupinski v prvem delu počasni, plesalci so v plesni hoji vodili plesalke po plesišču. O tem nam pričajo verzi v pesmi »Kralj Matjaž reši svojo ugrabljeno ženo«. Pod lipo je ples in Turki plešejo z Alenčico:

*... Turči z Lenka rajaja,
lepo ja sprevažava ... (SLP, 3/2)*

ali

*Pod lipo Turči rajajo
no Lenčico pravažajo. (SLP, 3/3)*

Samo domnevamo lahko, da je bilo »sprevažanje« neka oblika počasnega korakajočega plesa, v poznem srednjem veku razširjenega po Evropi in imenovanega *basse danse*, *bassadanza*, *Schreittanz*, ali če smo še bolj drzni, podobno plesu, kot ga prikazuje freska Sv. Nedelje na zunanji steni cerkve v Podrebri pri Pristavi blizu Polhovega Gradca.¹¹ Freska je nastala med l. 1520 in 1530 ter je po kompoziciji in ikonografsko podobna freski v Crngrobu. Ta je iz časa okoli l. 1460 in prav tako prikazuje za nedeljo neprimerna opravila, med katerimi je tudi ples in naslikan skoraj enako kot v Podrebri. Žal je pričevalna vrednost freske vprašljiva, saj se je pokazalo, da je kopija tujega dela.

Plesne figure so opisane le v nekaj pesmih, in sicer večinoma figure vrtenja plesalke pod dvignjenima sklenjenima desnicama nje in plesalca. Tako zopet v pripovedni, ko Kralj Matjaž na plesu rešuje Alenčico:

*Še je on malo rajao s njom,
trikrat zasuknu pod ruku ... (SLP, 3/5)*

¹¹ M. Kokole, Nekaj pričevanj o evropskem poznosrednjeveškem plesu na Slovenskem, Srednjeveška glasba na Slovenskem in njene evropske vzporednice / Medieval Music in Slovenia and its European Connections, Založba ZRC, Ljubljana 1998, str. 95–108.

in v poskočnicah:

*Sukal jo, sukaj jo
sim pod roko. (Š, 3668)*

*Pobič, ne suči me,
sama zasučem se,
sama zasučem se
proti tebe. (Š, 3637)*

*Moja dečla pa raja,
ko ribica plava,
se suče v roce,
ko ribica v potoce. (Š, 3638)*

Ni jasno, ali je navedeni verz iz pripovedne pesmi opis značilne štajeriševe figure plesalkinega vrtenja pod dvignjenima sklenjenima rokama plesalca in plesalke ali figure kakega drugega plesa. Prav gotovo je ples s tako figuro obstajal. To dokazuje tudi bakrorez v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske s konca 17. stoletja¹². Samo domnevamo, da bakrorez prikazuje štajeriš, saj imamo o njem zanesljive podatke šele iz 18. stoletja. Vsekakor pa poskočnice že nedvomno opisujejo njegove figure.

V naslednji poskočnici z Gorenjske pa odkrivamo figuro potrkanega plesa, gorenjskega oziroma kranjskega plesa, o katerem je poročal že Linhart¹³ in je bil soroden starejši obliki ziljskega visokega reja.¹⁴ V obeh primerih se je plesalka vrtela pred plesalcem, se mu izmikala, dokler je nazadnje ni ujel:

*Le skači za mano
in pleši lepo! (Š, 3650)*

O skupinskem plesu v pesmih ne najdemo podatkov, razen v plesnih pesmih ob kolu, predvsem v pesmi, ki vabi v kolo:

*Ki za kolo,
naj gre z nami v kolo. (Š, 5184)*

V tej pesmi se vabilo nanaša na vse, ki žele plesati, združeni v skupinskem plesu, kot je kolo.

Verzi pesmi, ki opisujejo ples v paru, hkrati dokazujejo, da je bila bistvena prvina parnega plesa vrtenje. Za vrtenje je pogost še drug izraz, in sicer sukanje. Prvič je izraz sukati za vrtenje pri plesu izpričan v »Slavi vojvodine Kranjske«.¹⁵ Valvasor namreč navaja verze, ki so jih kmečki fantje in pastirji na Ljubljanskem barju govorili in vpili med lovom na žerjave:

¹² J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain, Laibach–Nürnberg 1689, VI. Buch: Das II. Capittel, Von der Sprache, Sitten und Gebräuchen in Ober-krain, str. 279.

¹³ A. T. Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs, Laibach 1791, str. 320.

¹⁴ M. Ramovš, Visoki ali prvi rejž, Traditiones, 19, Ljubljana 1990, str. 107–124.

¹⁵ J. W. Valvasor, n. d. III. Buch, Das XXXIV. Capittel, str. 447–449; Prim. M. Ramovš, »Sedem korakov«, Traditiones, 15, Ljubljana 1986, str. 223; D. Ludvik, O preletu žerjavov (Pozdravne pesmi in plesi), Traditiones, 5–6, 1976–1977, Ljubljana 1979, str. 251–264.

*Čiče golobar,
pou naprej, pou nazej,
varej, de te vouk na ujej!
L' okule, l' okule, l' okule!* (Š, 8012)

Valvasor hkrati pove, da so »čiče« pokvarjena beseda in mu je njen pomen neznan. Štrekelj, ki je verze objavil med otroškimi, jih je po svoji presoji popravil v »Suči, suči kolobar«. Pod številko 8011 navaja tudi varianto iz Štajerske, ki jo je zapisal D. Trstenjak, vendar ji zaradi zapisovalčeve nezanesljivosti ni prav verjeti. Po navedenih verzih sodeč, se je torej sukul krog fantov. Zdi pa se, da je pri vseh poznejših navedbah besede sukati mišljeno predvsem individualno vrtenje, npr. plesalke pri štajerišu, medtem ko se plesalec in plesalka v sklenjenem paru vrtita. Npr.:

*Sukal jo, sukal jo
sim pod roko.* (Š, 3668)

*Moj oča ta stari
pa gleda po pari:
ko bi eno dobil,
de b se ž njo zavertil.* (Š, 3628)

Samo v enem primeru zasledimo v ljudski pesmi smer plesne poti ali vrtenja. Obračanje v smeri proti soncu je bilo vedno pozitivno, v nasprotni smeri negativno. Ko se Kralj Matjaž bojuje s Turki in jih premaga, pesem natančno pove:

*Se prot suncu zavrti,
devetim Turkom glava odleti.* (SLP, 3/5)

Veliko podatkov nam daje ljudska pesem o načinu plesne izvedbe in veselju do plesa. Takega gradiva je največ v poskočnicah, kar je razumljivo, saj so te nastajale ob plesu in tudi najbolje izražajo čustvovanje in razpoloženje plesalcev. Takó pesem navaja, da plesalec iz veselja skače ali udarja z nogami ob tla. Npr.:

*Ko plešem jaz z mojo,
storil bi skok,
ko bi stropa ne blo,
do strehe visok!* (Š, 3643)

ali

*Tako bom rajov,
da bom zemlo prebov.* (Š, 3643)

in

*Ko me rajat popōlaš,
koj zvo poskoči.* (Š, 3623)

Iz teh poskočnic oziroma odlomkov iz njih seveda ni razvidno, za kateri ples gre, a glede na visoke poskoke bi lahko domnevali, da gre za že omenjeni gorenjski »potrkan

ples-, kakršnega je opisal Linhart.¹⁶

Da je bilo tudi kolo poskočno, nam pove naslednji odlomek iz belokranjske plesne pesmi:

*Ajde, kolo, da skočimo,
da to trato povalimo.* (Š 5182)

V tem primeru gre verjetno za poskočno kolo brez glasbene spremljave, ki je vedno sledilo počasnemu kolu ob petju različnih, tudi pripovednih pesmi. V Poljanski dolini ga imenujejo *na trumf*, v Bojancih pa *mutasto kolo*. Ples brez pevske ali instrumentalne spremljave je uskoškega izvira, v prvotni »nemi« obliki so ga ohranili v srbskih vaseh, medtem ko so mu v Poljanski dolini že po 1. svetovni vojni dodali spremljavo harmonike ali tamburašev.

O načinu plesa nam povedo tudi pesmi, ki opisujejo živalsko svatbo. Vendar je v njih dosti pretiravanja. Npr.:

*Komarji, muhe plešejo,
da se hiše tresejo.* (Š, 984)

Rezijani so vneti plesalci, njihov ples je živ še danes. Vendar njihove pesmi ples redko omenjajo, a še takrat s preprostimi besedami, ki pa odkrivajo ljubezen in spoštovanje do domačega izročila:

*kaku ni lepu plešajo,
kaku ni lepu plešajo,* (SLP, 5/3)

Nekatere poskočnice ocenjujejo sposobnost plesalcev za ples, npr.

*Moj fantič je fletan,
pa pleše kot vetar.* (Š, 2944)

ali

*Pri plesu je lahka,
pri spanju pa mehka.* (Š, 2926)

in spet druga

*Moja dečla pa raja,
ko ribica plava,
se suče v roce,
ko ribica v potoce.* (Š, 3638)

Prevelika strast za plesom človeka lahko popelje v pogubo. Za to nam daje zglede tudi pripovedna pesem. Ker je dekle raje plesalo, kot da bi šlo k maši, je bilo po smrti pogubljeno, za kazen pa je moralo v peklu plesati po žarečem oglju (SLP, 162). Tudi izbirčno plesalko vzame hudič v podobi povodnega moža.¹⁷ Ples je imel lahko še druge neprijetne posledice za preveč vnete plesalke:

¹⁶ Gl. op. 5.

¹⁷ O tem je obstajala ljudska pesem, ki se žal ni ohranila, in vemo o njej le od Pohlina. Zgodbo o ugrabitvi Urške Šeferjeve, ki jo je opisal Valvasor, je upesnil France Prešeren; Gl. Slovenske ljudske pesmi, 1, Ljubljana 1970, str. 144.

*Celo noč brenka
strunica,
sjutra pa stane
– kurvica. (Š, 3664)*

Seveda prehuda strast za plesom ni imela vedno tako hudih posledic. V poskočnicah, ki so jih peli ob plesu štajeriš, so se radi ponorčevali iz takih, ki niso zamudili nobenega plesa in še na stara leta niso strpeli, da se ne bi zavrteli:

*Ko struna zapoje,
jaz ne strpim,
da ljubice svoje
na ples ne dobim. (Š, 3618)*

*Sim se postarala,
delat ne morem,
godci zagodejo,
plesat pa pojdem. (Š, 3654)*

*Vse ciga, vse miga,
vse gleda za ples,
naš oča ta star
tudi gleda za par. (Š, 3628)*

V ljudski pesmi je prav tako malo podatkov o tem, kdo je plesal. V pripovednih pesmih sta to Kralj Matjaž in njegova žena Alenčica, a tudi Turki, npr.:

*Matjaž pa prime Lenčico
za njeno belo rokico,
pela jo pod lipico.
pod lipico pod zalano. (SLP, 3/3)*

Pod lipo Turči rajajo ... (SLP, 3/3),

v pesmih tipa »Cigan z zdravico zmami dekle s seboj« cigani, v rezijanski »Kralj Matjaž rešen iz ječe« celo »wsa Wungerija«, medtem ko v pesmi »Trpljenje v peklu« (SLP 3, 162) duša. V poskočnicah nastopajo le dekcle, fant, pobič ali ljubica in samo v dveh primerih imata plesalec in plesalka ime:

*»Na podu sem Micko
pri plesu vertil.« (Š 3648)*

in

*Mici, Mici, Micika,
devojkica zalüblena,
zlata, mila deklica,
bi z menoj plesala?*

*Juži, Juži, Južek moj!
Plesala bon jas s teboj.
Le na srcu tvojemu
najdem sladkega miru. (Š, 1703)*

V eni poskočnici z Gorenjske so kot plesalci navedeni majerji. V šaljih in otroških plešejo »Tunčani«, »Honzöj« in »Franca« pa hlapec, čevljar, krojač, krčmar, mizar, sodar, kovač, vrtnar, mesarji, mašniki, medtem ko v pesmih o živalskih svatbah tudi živali, in sicer komar, muha, škorec, lisice, mirkovca (morska mačka), črni kos, hubad (obad) in medved. Pri tem je zanimivo predvsem, katerim živalim so ljudje pripisovali plesne sposobnosti. Vse navedene so znane po hitrosti in okretnosti, plesočega medveda pa so često videli, saj so ga po vaseh razkazovali Romi.

V ljudskih pesmih skoraj ni podatkov, kdaj se je plesalo. V rezijanski pripovedni pesmi »Kralj Matjaž rešen iz ječe« je to ženitev:

*Nu žnitke ne so nárdili,
nu žnitke ne so nárdili,

ne so teliku plésali,
ne so teliku plésali. (SLP, 5/3)*

V poskočnicah so kot priložnost za ples navedeni žegen, sejem (Š, 1035, 3617) ali nedelja popoldne po večernicah (Š, 3649).

Plesišče je v najstarejših pripovednih pesmih vedno pod lipo, npr.

*Tam stoje lipce tri,
pod to srednjo lipco rajaju ... (SLP, 3/5)*

ali

*Na sred vasi lipca stoji,
pod njo cigani rajajo. (SLP, 65/18),*

sicer pa se je največ plesalo na podih in skednjih, kot na primer poje naslednja poskočnica:

*Na podu sem Micko
pri plesu vertil. (Š, 3648),*

v enem primeru so plesali celo na štali (Š, 3672). Sicer pa so bili nedeljski plesi pogosto v gostilnah, kar tudi navaja pripovedna o plesalki, ki se reši hudiča:

*Gda je je sveta meša bla,
te je v krčmi tancala ... (SLP, 26/2)*

V dveh primerih je plesišče zelena trata, npr. v svatbeni »Marko skače (pleše, op. MR) po zelenoj trati« (Ramovš, 30) ali v šaljivi:

*Medved tanca,
medved tanca
po zeleni trati.» (Š, 7950)*

O plesnih oblikah in plesu nasploh nam vsi viri malo poročajo, mnogo več pa o okoliščinah pleša in o navadah, ki so spremljale ples in plesno zabavo. Dokaz za to je npr. Valvasor, ki nam v svojem znamenitem delu »Slava vojvodine Kranjske«¹⁸ prav o plesnih navadah veliko poroča. Nekaj podatkov o njih najdemo tudi v ljudskih pesmih.

Vsako plesno zabavo je bilo treba pripraviti in se pogoditi z godci, za kar je poskrbela fantovska družba. Te priprave v pesmih niso opisane, so pa omenjene:

Fantje ples pripravljajo ... (SLP, 24/1)

ali

... na raj se mi pripravljajo. (SLP, 3/1)

in

*Godci so vkordani,¹⁹
ples je začel,
družga ne manjka,
ko lepih deklet. (Š, 5234)*

Zgovorna je poskočnica iz Št. Jakoba v Rožu:

*Hoci, le hodite,
na vaše klanôte,
da bomo vozili
mi naše deklete. (Š, 5231)*

Beseda voziti je lahko prisproda plesa ali pa spremljanja deklet na plesišče. Ob tem velja opozoriti na posebno navado v Zgornji Ziljski dolini, imenovano *grevozinje*. Po končanem štehvanju namreč dva mlajša fanta vsakemu od štehvovcev pripeljeta za prvi rej dekle, ki jo je določil štehvovec.²⁰

Preden se je začela plesna zabava, je bilo treba prekrižati pod, kar je pomenilo obrambo pred zlemi silami oziroma hudičem. Opustitev prekrižanja je imelo za zabavo in udeležence hude posledice. O tem nam pričata obe varianti pripovedne pesmi »Hudič odnese plesalko«, ki vsebujeta naslednje verze:

*Te prve raje rajajo,
pa križa nič ne storijo. (SLP, 25/1)*

in

*Fantje se vkupaj zbirajo,
da bi raje začenjalo,
pa niso križa stúrlo. (SLP, 25/2)*

Za kazen, ker navada prekrižanja ni bila upoštevana, je hudič odnesel najlepšo plesalko.

¹⁸ J. W. Valvasor, n. d., VI. Buch, Das II. Capittel, str. 277-341. Prim. M. Ramovš, Valvasorjevo etnokoreološko gradivo, Traditiones, 2, Ljubljana 1973, str. 147-158.

¹⁹ Z njimi je bil sklenjen dogovor.

²⁰ Z. Kumer, Od Dolan do Šmohora, Iz življenja Ziljanov po pripovedovanju domačinov, MD Celje, Ljubljana 1981, str. 16.

Posebne navade so bile tudi glede prodaje plesa, zlasti prvega plesa. Še v Valvasorjevem času²¹ je bil lastnik plesa večinoma deželni sodnik, ki ga je prodal fantom, ki so pripravljali zabavo. Ti so s tem odkupili tudi pravico prvega plesa. Ta je bil uvod v plesno zabavo in je imel pomembno družbeno vlogo, saj je bil časten in ga je opazovala vsa sooseska. Zato ga omenja tudi ljudska pesem:

*... tam se ljepi publi zbirajo,
te prve raje začínjajo. (SLP, 25/1)*

Fantje, ki so kupili pravico do plesa, so ga potem prodajali naprej, in vsakdo, ki je želel plesati, je moral ples plačati. Plačevali so ga navadno samo fantje. O prodaji in plačilu plesa pripoveduje že ena najstarejših pesmi »Kralj Matjaž reši svojo ugrabljeno ženo«:

Pod drugo (lipo) raj prodajajo. (SLP, 3/1)

*«Kak sa per vas raji draji?»
«Jeni so po bielam tolarji,
jeni pa zwati rusemi.»
Matjaž pa seže v bieli žvok,
urže na mizo rusi zwat. (SLP, 3/2)*

ali

*Segno mi j u varžet soj,
podaje unke rumen zlat ... (SLP, 3/4)*

O plačilu pojejo tudi poskočnice, vendar je v njih natančno povedano, da je plačilo namenjeno godcem:

*Le godci, godite,
le dnarje služite:
petice so vaše,
dekleta pa naše. (Š, 5238)*

ali

*Kdor hoče plesati,
mora godce plačati,
saj godec ni konj,
da bi delal zastonj. (Š 5249)*

Malo imamo podatkov, kakšne so bile v preteklosti navade glede vabila na ples. Tudi ljudske pesmi o tem skoraj ne govore neposredno, o marsičem lahko le sklepa-mo. Znano je, da je moral plesalec prositi najprej starše, če so bili navzoči, ali tiste, ki so dek-le pripeljali na ples, šele nato je povabil na ples dek-le. O takem dovoljenju nam priča že pesem o Kralju Matjažu:

²¹ J. W. Valvasor, n. d.

*Kdor hoče z Lenka rajati,
mora prej kralja barati;* (SLP, 3/2)

ali

*»Dajte mi te ljepši rajovčinjo,
da pojdam jaz tri raje ž njo.«* (SLP, 25/1)

Samo vabilo dekletu je bilo preprosto, lahko je fant dekletu pomignil in je ona prišla k njemu, vendar je navadno prišel k njej in jo prosil, če gre plesat z njim. Tako nam vabilo kažejo tudi nekatere pripovedne pesmi in poskočnice:

*Pa grede si devojko zbrat
in reče goscam zajegrad.* (SLP, 3/1)

»Micika, al greš plesat z menoj?« (SLP, 24/1)

Izbiral je vedno fant, šele dokaj pozno se je pod meščanskim vplivom tudi na podeželju razširila navada, da so za kakšen ples plesalce izbirala dekleta. Sicer pa sta se za ples fant in dekle že prej domenila, še posebno, če sta bila zaljubljenca:

*Le plesat me peli,
en hvancet imam,
sim snoči ga ocverla,
tu v aržet ga imam.* (Š, 3624, 3625)

Pri plesnih zabavah se je godcem često posebej plačevalo za naročene plesе, bodisi za solo plesе ali za ples zaključene skupine. Odmev na take navade imamo tudi v poskočnicah:

*Godci, godite,
vi z vašmi klanet,
mi bomo plesali
pa z našmi deklet!* (Š, 5233)

Vzrok preteпов na plesnih zabavah je bilo prevzemanje deklet. To so si fantje sicer redko privoščili, toda poročila o izgredih vendarle dokazujejo, da se je to dogajalo. Seveda se prevzemanje ni vedno končalo s pretepom in poskočnica nam poje o klavrnem razpoloženju fanta, ki se mu je kaj takega zgodilo:

*Kako bom jest rajov,
k nisem vesel?
En huncvet je peršel,
mi je ljubco prevzel!* (Š, 4435)

Ples je bil predvsem zabava, a tudi priložnost za spoznavanje mladih in marsikatera ljubezen se je vnela prav na plesu:

*Brez lübezni plesa ni,
gdo se lübi, se vrti.* (Š, 1703)

Navsezadnje so fantje na plesu spoznavali dekleta in tudi prvi ples je prvotno pomenil vstop v družbo odraslih. Od takrat naprej so smeli fantje in dekleta na ples, kar je bilo hkrati dokaz, da so godni za zakon. O ljubezni, ki se je v nemala na plesu, nam pripovedujejo številne poskočnice, ki so se pele pri plesu, belokranjska plesna pesem »Igraj kolce« pa naravnost pove, kaj je fantu osrednji cilj plesa:

*Nisam došal kola igrat,
neg sam došal divojk zbirat. (Š, 5196)*

in podobno prav tako belokranjska:

*Skoči, kolo, da skočimo,
da se malo zveselimo,
da si drage izbiramo. (Š, 5188)*

O godcih in glasbilih, povezanih s plesom, v ljudski pesmi ni veliko podatkov in še ti so le v poskočnicah. Od glasbil, na katera so igrali v sestavih pri plesnih zabavah, so navedeni klarinet, gosli, oprekelj (šenterija) in bas:

*Hoci, le hodite
na vaše klanöte,
da bomo vozili
mi naše deklete. (Š, 5231)*

*Godci, le godite,
gosli so vaše:
Mi bomo rajali,
dečle so naše. (Š, 5231)*

*Ko struna zapoje,
jaz ne strpim,
da ljubice svoje
na ples ne dobim! (Š, 3618)*

*Pertisni šenterijo,
potegni na bas,
da bo slišala ljubca
in cela ta vas! (Š, 3634)*

Do pojava harmonike v 2. polovici 19. stoletja so bila to najznačilnejša glasbila v sestavih za ples (violina, oprekelj, bas; violina, klarinet, bas; violina, klarinet, oprekelj, bas).

Od novejših glasbil so v poskočnicah omenjene le citre:

*Prešmentane citre,
kak one tenke,
so mene vrtele
no dekle moje! (Š 3634)*

Glede na verz »kako one tenke« je malo verjetno, da so mišljene prave citre, pač pa gosli, saj te »tenko pojejo«. S citrami se namreč v pesništvu pogosto opeva strunsko glasbilo. Razen tega so citre primerne za ples znotraj na domači zabavi, nikakor pa ne za žegnanjski ples na prostem, na katerega je fant mislil, ko je pel poskočnico.

Poskočnica iz Kobarida nam pove celo ime godca:

*Kocman je godel
gore na podu,
mi smo plesali
gor na ni štali. (Š, 3672)*

in dalje, da je Kocman godel. Prvotno je to pomenilo, da je igral na gosli, pozneje se je z glagolom gosti poimenovalo tudi igranje na druga glasbila. Torej tudi v navedeni poskočnici ni nujno, da je Kocman igral na gosli. Ime godca navaja tudi rezijanska pesem in prav tako, da ta godec citira, kar v rezijanščini pomeni igrati na gosli - citiro:

*Ko Cabalinkič citirá,
da pa še mrtvi plěšaó! (Matičeto, 36)*

Med pesmimi, ki jih je objavil Štrekelj v Slovenskih narodnih pesmih, sta dve, ki ju je naslovil »Plesna« (Š, 5229) in »Poskočnica« (Š, 5230). Nista plesni pesmi, ki bi ju peli ob plesu, pač pa opisujeta ples in plesalce, vendar okorno in izumetničeno. Njuna ljudskost je dvomljiva, kar je domneval že Štrekelj, zato tudi nimata pričevalne vrednosti.

Ob plesu so se občasno pele parafraze na plesno melodijo. Tako parafrazo je objavil Štrekelj pod naslovom »Ples Izak« (Š, 5228):

*Izak, Jakob, Abraham,
kradua jajca raubarjam.
»To ni res,
to ni res!«
Kradua sta jih prau zares!*

Parafraze so služile za zapomnjenje plesne melodije in se tudi ritmično prilagajajo plesu. Gornja se je pela na melodijo zibenšrita in je zlasti po Gorenjskem splošno znana. Nekatere parafraze zibenšrita celo neposredno opisujejo ples s tem, da naštevajo korake:

*En, dva, tri, štir, pet, šest, sedem,
en, dva, tri, štir, pet, šest, sedem,
en, dva, tri,
en, dva, tri,
en, dva, tri, štir, pet, šest, sedem.²²*

Pri zibenšritu par namreč pleše sedem korakov v desno, sedem v levo, pa tri v desno, tri v levo, nakar sledi v sedmih korakih obrat v desno. Navadno je vsebina parafraz plehka, često nesmiselna in s plesom nima razen ritma nič skupnega. Štrekelj je med poskočnicami objavil nekatere, ki se niso pele ob štajerišu, ampak so parafraze melodij plesa mrzulin in njegovih variant, npr.:

²² Iz arhiva GNI.

*Le pridi, le pridi,
sem sama doma,
ni očka, ni mamke,
saj bova sama.*

*Če prideš ti sam,
te prav rada imam,
če pride vas več,
ne maram prav neč! (Š, 3211)*

ali

*Še letos, še letos
me imejte doma,
pa h letu, pa h letu
mi dajte moža! (Š, 4655)*

Tudi tu je parafraza ritmično uglašena s plesom: na prvi verz napravi par dva koraka s prikorakoma v levo ali desno, nato se na mestu obrne v treh korakih in napravi še poudarjen prikorak; vse skupaj še enkrat ponovi v nasprotno smer, nakar sledijo štirje polobrati, vsak v treh korakih in s poudarjenim prikorakom. Par nato navadno pleše še valček, vendar za ta del melodije ni nikoli parafraz, ker za zapomnjenje plesa ni bistven. Tudi navadno so parafraze za mrzulin le enokitične in le izjemoma kot v gornjem primeru dvokitične. Štrekelj plesa verjetno ni poznal, zato tudi ni mogel vedeti, da gornje pesmi tega tipa niso poskočnice, ampak parafraze. V izročilu so parafraze znane še za melodije plesov ta potrkana tajč (nojpajeriš, ta potrkana), nojkatoliš in kosmatača.²³ Marsikateri ples je bil že davno pozabljen, toda parafraza na njegovo melodijo med ljudmi še danes živi. Tako nam parafraze dokazujejo obstoj plesa v krajih, kjer je bil že pozabljen. Seveda domnevno, ker moramo pri tem upoštevati dejstvo, da so se širile samo parafraze, ne pa tudi plesi. Podobno velja za poskočnice, saj dokazujejo obstoj tega plesa skoraj povsod na Slovenskem, posebno njegove najstarejše oblike, kjer se je ples izmenjal s petjem poskočnic. Ko pa so jih pri štajerišu začeli opuščati, so jih peli samostojno in so se širile tudi v kraje, kjer jih nikoli niso peli ob plesu.

Plesne pesmi navadno niso vsebinsko vezane na ples, nekatere pa vendarle opisujejo obliko plesa, njegovo vsebino ali vlogo posameznega plesalca v njem. Tako pesem belokranjskega kola *Lepa Anka* pojasnjuje vodilno vlogo prve plesalke, pesem pri igri *Al je kaj trden ta vaš must* pa končni trikratni prehod pod mostom sklenjenih rok:

*Lepa Anka kolo vodi (Ramovš, 17)
Al pejte, pejte trikrat skuz,
al pejte, pejte trikrat skuz. (Ramovš, 4)*

Pri igrah z izbiranjem soplesalca ali igrah z nadštevilnim plesalcem pesem natančno pove, kaj se pri plesu dogaja:

²³ Gradivo v arhivu GNI.

*U tom kolu, u tom kolu,
mlada deva igra. (Ramovš, 29)*

*Le okol, le okol pa še gori nazaj,
le s korajžo in z veseljem,
le poprimi jo in poljubi jo
in pa pojdi, pojdi plesat ž njo. (Ramovš, 28)*

*Zdaj grejo pa moški okol,
ker nimajo ženskih dovol,
le kdor bo brez para ostav,
bo godcem za štrajfengo daw. (Ramovš, 21)*

Podobno povedne so tudi pesmi otroških iger kot so npr. *trden most*, *Bela, bela lilija* ali *Marička sedi na kamenu*, kjer otroci z gibi in gestami ponazarjajo vsebino pesmi.

Pregled, kaj nam ljudske pesmi povedo o plesu, je pokazal, da so podatki predvsem v tistih pesmih, kjer je ples povezan z njihovo vsebino in vlogo (plesne pesmi). Ples je lahko v pesmih gibalno dogajanja in vzrok konflikta, kar je najpogosteje v pripovednih pesmih, lahko je samo okoliščina za dogajanje, pogosto pa služi za prispodobo. V pesmih, ki so se pele ob plesu, je v začetku večinoma vabilo na ples ali je opisano dogajanje ob njem. Za zgodovino slovenskega ljudskega plesa so najpomembnejše starejše, domnevno srednjeveške pripovedne pesmi (Kralj Matjaž reši ugrabljeno ženo), iz katerih sklepamo, da je bil v tistem času že v navadi parni ples, saj imamo sicer o njem prve verodostojne podatke šele s konca 17. stoletja.²⁴ Podatki iz drugih pesmi ne odkrivajo novosti, pač pa potrjujejo tisto, kar o ljudskem plesu vemo na podlagi ostalih virov in terenskih raziskav v zadnjih petdesetih letih.

Summary

Dances in Slovene Folk Songs

Folk songs present an important source of information about the Slovene dancing tradition. They reflect the reality of life, part of which is doubtlessly the dancing. A review of song material reveals that the most valuable data comes from narrative songs, which originated in the Middle Ages, and from the dancing songs which had been in Slovenia already in the 18th century. These dancing songs were first sung while dancing the Štajeriš, but later became independent and were sung in their own right as separate songs.

Although the data gleaned from the songs is not extensive, it is invaluable for the history of Slovene folk dances. It supplements the knowledge about dance terminology, repertory, dance forms, dance figures and style, people who danced at festivities, opportunities for dancing, dance floors, preparations for dances, the selling and the buying of dances, the role of dancing, attitudes toward dancing, musicians, and musical instruments.

The data on dancing is to be found especially in those songs in which the dance was connected with the contents and the role of the song (dancing song). The dance in the songs can be the motive power or the cause of conflicts, which happens most often in narrative songs. It can be both an occasion for the event, or the subject of a metaphor. Songs which were sung during

²⁴ J. W. Valvasor, n. d.

dances contain an invitation to a dance at the beginning, or describe events happening during the dance. Based on the data from narrative songs we can conclude that dancing in pairs occurred as early as the Middle Ages; the first authentic reports otherwise derive from the end of the 17th century. Particulars from other songs do not reveal anything new, but confirm what had been learned about folk dancing from other sources and from field work in the course of the last five decades.